

Počátky řádu německých rytířů (*Ordo fratrum hospitalis Sancte Marie domus Theutonicorum in Jerusalem = Orden der Brüder vom Deutschen Hospital Sankt Mariens in Jerusalem, krátce Der Deutsche Orden, auch Deutschherrenorden, Deutschritterorden oder Deutschorden*)

Po trpké porážce křesťanských vojsk u Hattinu (nedaleko Tiberiady u Genezaretského jezera) 4. července 1187 dokázal sultán Saladin dobýt Jeruzalém a skoro všechna další města a hrady ve Svaté zemi, aniž by se setkal s větším odporem. Pouze město Týr odolalo. Teprve po dvou letech byla zorganizována křížová výprava, jeden kontingent ze Sicílie a jedna flotila z Pisy. S nimi se spolil jeruzalémský král Guido a přitáhl v srpnu před Akkon, který byl obsazen Saladinovým vojskem. Pokud se král Guido domníval, že dokáže město Akkon snadno dobýt, tak musel být zklamán, přesto jeho skromné síly se pevně usadily před hradbami a dokázaly zabránit jakýmkoliv pokusům o odražení obléhání. V září a listopadu dorazily lodě s posilami z Dánska, Fríska, Francie a Německa. Mezi nimi byl lantkrabě Ludvík Durynský, který dal přednost cestě po moři, a císař Fridrich Barbarossa, který s hlavním oddílem vojsk táhl po pevnině, a proto jeho tažení trvalo delší dobu. Poté, co císař během tažení utonul (řeka Salef v Seleukii, dnes Turecko), velení se ujal jeho syn Fridrich Švábský, který dorazil se zbytkem křížáckých vojsk před hradby Akkonu v říjnu 1190. Mezitím už odtáhl lantkrabě Ludvík, snad z důvodu onemocnění na malárii. Na zpáteční cestě také zemřel (16. října 1190). Nedlouho poté zemřel před hradbami Akkonu rovněž Fridrich Švábský (20. ledna 1191). Na jeho místo nastoupil rakouský vévoda Leopold Babenberk.

Případy úmrtí mezi předními členy křížové výpravy svědčí o katastrofálních podmínkách panujících jak mezi obléhateli, tak mezi obléhanými. Obě strany trpěli hladem a horkem. Hygienické podmínky musely být otřesné a byly určitě příčinou mnohých onemocnění. Nepočítaje zranění obdržena v boji. Vojsko potřebovalo nutně se postarat o nemocné a zraněné. Tento úkol patřil nejdříve johanitskému řádu, ačkoliv není známo, že by tento řád provozoval před Akkonem polní lazaret. Možná byl jejich lazaret přetížen. V každém případě v zimě 1189 nebo na jaře 1190 poskytli měšťané z Lübecku a Brém plachtu, kterou natáhli a poskytli tak stín pro nemocné a zraněné.

O skromných počátcích německého špitálu víme jen z pramenů řádové provenience. Představa o počátcích řádu byla přepracována s určitým záměrem. Bratři rytíři měli mít stále před očima, že jsou zavázáni službou nemocným a bojem s pohany, a jakou roli hrál císař a zejména štaufská dynastie. Jelikož řádové prameny zdůrazňují skromné začátky, je třeba asi skutečně předpokládat, že nejdříve byl postaven polní lazaret, a spíše brémskými křížáky, než lübeckými. Zakladatelé špitálu zformovali bratrstvo, v jehož čele stál mistr. Podle vzoru špitálů ve městech, odkud pocházeli křížáci. Polní lazaret (špitál) byl novou fundací (založení) a nenavazoval na špitál Panny Marie v Jeruzalémě

v době před dobytím města Saladinem roku 1187. Šlo tedy o polní lazaret, který měl přinášet zmírnění bolesti oblehatelům Akkonu. Měšťané, kteří založili špitál, možná ani neměli původně záměr založit trvalou instituci.

Podle řádové tradice přijal špitál do své ochrany vévoda Fridrich Švábský, který přitáhl v říjnu 1190 k Akkonu, a doporučil jej svému bratru, císaři Jindřichu VI. Před tím než, že vévoda mohl více zasadit o novou fundaci, 20. ledna 1191 před Akkonem zemřel. Špitál narážel na potíže, i když 6. února 1191 obdržel ochranné privilegium od papeže Klementa III. Po dobytí Akkonu špitál obdržel další majekty ve městě i okolí. V roce 1196 obdržel špitál od papeže Celestýna III. : 1. osvobození od placení desátku z nově osídlované půdy, 2. právo na pohřbívání i nečlenů bratrstva na svém hřbitově a 3. svobodnou volbu mistra bratrstva. Privilegia, která bratrstvo dostávalo, byla podobná těm, která měli templáři nebo johanité, avšak špitál ani bratrstvo nebylo stále rytířským řádem. Špitál se měl starat o nemocné a poutníky. Nelze ani hovořit o plíživé militarizaci bratrstva.

Jak se tedy ze špitálního bratrstva stal rytířský řád?

Když roku 1195 plánoval císař křížovou výpravu (31. května přijal v Bari kříž), zdálo se, že nové společenství je pro Jindřicha VI. zajímavé. Od března 1197 pluli účastníci křížové výpravy do Svaté země, v září následovala hlavní část flotily. Jindřich VI. však onemocněl, zůstal doma a 28. září 1197 zemřel. Nové špitální bratrstvo přesto našlo významné místo v plánech křížových výprava a velkoryse naplánované středomošské politiky. Jindřich VI. daroval bratrstvu klášter sv. Trojice v Palermu a špitál sv. Tomáše v Barlettě. Císař doufal, že bratrstvo se stane partnerem a podporovatelem jeho kruciátových plánů. Jeho smrtí toto padlo. Špitální bratrstvo opět ztratilo důležitého podporovatele.

Přesto křížáci, kteří se v listopadu 1197 dozvěděli o smrti císaře, povýšili bratrstvo na duchovní rytířský řád, zřejmě na základě žádosti nedávno zemřelého císaře. Vedle péče o nemocné, poutníky a potřebné se nyní důležitým úkolem stal i boj se saracény. Křížáci zavázali nový řád, aby v péči o nemocné řídil johanitskou řeholí a v boji proti saracénům templářskou řeholí.

19. února 1199 povolil papež Innocenc III. přetvoření bratrstva do rytířského řádu a dodržování řeholí obou starších rytířských řádů. Počáteční fáze vzniku řádu tím byla završena.

Podle čeho se řídil život v novém rytířském řádu?

Dnes dochovaná statuta a řehole nevznikla zřejmě dříve než v roce 1244. Tehdy dovolil papež Innocenc IV. doplnit a změnit řádová statuta a řeholí. Není úplně jasné, jak řád německých rytířů převzal ustanovení z řeholí templářů a

johanitů. Kromě toho část statut týkající se trestů za přestupky je velmi podobná dominikánské řeholi. Nejstarší statuta jsou latinsky, avšak brzy se objevily překlady do „národních“ jazyků – němčiny (Mitteldeutsche, Niederdeutsche), holandštiny a dokonce francouzštiny. Důvod? Řádoví bratři byli laici a museli rozumět ustanovením vlastní řehole (z poslechu při jídle).

Základní pravidla řehole: tři ctnosti – cudnost, chudoba a poslušnost. Tyto ctnosti, zejména poslušnost, měly velký význam pro správu řádu. Jednotlivé úřady (hodnosti) v rámci řádu spravovali bratři na příkaz představeného (velmistra), který je mohl zase odvolat a požadoval podání zprávy a vyúčtování z příjmů a vydání.

Jednoduchý životní styl, řádové oblečení, spánek ve společné místnosti (dormitář), žádné uzavírací skříně nebo truhly, jednoduchá jídla. Denní režim byl přísně regulován, řídil se podle modlitebních hodin: před rozedněním matutina, ranní mše, až pod nešpory večer a kompletář. Ostatní čas byl využit na správu řádové komendy, vojenské cvičení, práci v hospodářství a na poli. V mírových časech takto, když bylo vojenské tažení, byly tyto činnosti přizpůsobeny vojenskému tažení (např. modlitební hodinky posunuty až na večer).

Organizace řádu.

Podle řádové tradice, která se nám dochovala v díle „Narratio de primordiis ordinis Theutonici“, byly počátky velmi skromné.

V čele bratrstva stál jen mistr. Později, když se řád rozvíjel, vznikaly další hodnosti, vedoucí (představený) řádu se změnil z „mistra“ na „velmistra“ (Hochmeister, magister generalis). Byl vybírán do funkce na celý život. Volba velmistra byla velmi důležitým aktem, protože bylo potřeba vybrat nejvhodnějšího kandidáta. Umírající velmistr předal pečeť jednomu zástupci, který přechodně vedl řád do volby nového velmistra. Zástupce velmistra svolával volební kapitulu, které by se měli zúčastnit zástupci i ze vzdálených koventů. Po svatodušní mši vedl zástupce samotnou volbu. Jmenoval jednoho komtura, který zase jmenoval dalšího řádového bratra. Tito dva pak jmenovali třetího řádového bratra. A takto postupovali až jich bylo 13 – tím byl vytvořen volební výbor. V tomto výboru měl být jeden řádový kněz, osm bratří laiků a čtyři půlbratři (Graumäntler, resp. Sarjantbrüder). Kromě toho měly být rovnocenně zastoupeny jednotlivé řádové provincie. Pokud se výbor většinově shodl na kandidátovi, bylo jeho oznámeno kapitule. Kněží zazpívali *Te Deum laudamus*. Jmenovaný nový velmistr byl pak přiveden před oltář a byl mu předán prsten a pečeť. Zpočátku byl volební proces omezen na bratry hlavní řádové komendy. Později se volby měli zúčastnit zástupci i ostatních regionů.

Vedle velmistra důležitou úlohu hrála generální kapitula (zpočátku jen kapitula hlavní komendy), bez níž velmistr nesměl činit zásadní rozhodnutí. Zpočátku byla svolávána každý rok, ale později už ne tak často. Význam velmistra a generální kapituly byl omezován na úkor určité autonomie zemského mistra (Landmeister) v Prusku, Livonsku a v říši (Deutschmeister). V pozdějším období se vedle velmistra ustanovily hodnosti, jako velký komtur (Großkomtur), zástupce velmistra, řádový maršál, velký špitálník, velký trapiér (šatný), řádový pokladník (Treßler). Těchto pět velkých hodností (Großgebietiger) se vyvinulo jako zastoupení velmistra hlavní komendy, ale už ve 13. století se kompetence těchto hodnostářů neomezovaly na jednu komendu. Tito hodnostáři spravovali centrální zdroje celého řádu.

Později byly kompetence hlavních hodnostářů precizovány ve statutech:

Velký komtur zastupoval velmistra jen v době jeho krátké nepřítomnosti. Jinak měl na starosti celkový chod hlavní rezidence (komendy).

Řádový maršál - měl na starosti řádové vojsko, zásobování, disciplínu atd. V době tažení mu byl velký komtur podřízen.

Velký špitálník - měl na starosti hlavní špitál v Akkonu, neměl pravomoci vůči jiným řádovým špitálům. Špitál soužil cizím poutníkům nebo chudým. Jednalo se spíše o duchovní péči (mše, vysvěcování lůžek, zpověď před přijetím do špitálu) než zdravotní. Na rozdíl od špitálu firmarium bylo určeno nemocným členům řádu, na starosti měl velký komtur.

Velký trapiér (šatný) - spravoval komoru s oblečením hlavní komendy. Ostatní komendy měly svého šatného.

Velký pokladník (Treßler) - v hierarchii hodností nejnižší. Měl na starosti centrální kasu a poklad. K tomu patřilo nejen stříbro a zlato, a válečný lup (kořist), ale také privilegia a pečeť. Všechno leželo v jedné truhle, která byla zajištěna třemi zámky (velmistr, velký komtur a pokladník). Během let se vyčlenila pokladna hlavního konventu od pokladny velmistra.

Řádová pokladna sídlila na hradě Montfort, dokud byl hrad považován za bezpečné místo. Velký špitálník sídlil v Akkonu. Po ztrátě Montfortu (1271) přesídlil velký pokladník do Akkonu.

Kancelář. Velmistr pravděpodobně nedisponoval vlastní kanceláři. Měl písaře, kteří se rekrutovali z řádových kněží. Pravděpodobně až velmistr Hermann von Salza nechal vyrobit první kopiář těch nejdůležitějších privilegií určených řádu. Důvod byl zřejmě praktický. Velmistr Hermann hodně cestoval a potřeboval mít k dispozici opisy řádových privilegií, jejichž originály byly uloženy v hlavním řádovém konventu (komendě). Hypoteticky se předpokládá, že Hermann von Salza založil v Barlettě (sídlo bailie Apulie) řádový archiv, kde byly shromážděny kopiáře a opisy privilegií, taky aby ty nejdůležitější

písemností byly po ruce, když je velmistr potřeboval na jednání s císařem nebo papežem.

Odlišujícím znakem hlavního konventu byla skutečnost, že v něm sídlil velmistr. Když jej opustil, jmenoval zástupce nebo nechal kapitulu, aby někoho vybrala. Především byl ale hlavní konvent (komenda) sídlem nejvyšších hodnostářů a místem uložení řádového pokladu a privilegií. Jelikož hlavní konvent sídlil v Akkonu nebo na Montfortu, řádová statuta byla zaměřena primárně na život v Palestině. Proto některé články dovolují řádovým bratřím např. lov lvů (co s tím v Pobaltí?!? :-). Tyto skutečnosti měli pak vliv i po ztrátě Svaté země v roce 1291 a spolurčovaly rovněž volbu dočasné residence velmistra v Benátkách.

Pokud byl řád rozšířen pouze v Palestině a omezoval se na území kolem Akkonu, řízení a dohled nad životem řádových bratří bylo pro (vel)mistra celkem snadné a přehledné. To se ale brzy už za velmistra Hermanna ze Salzy (1210–1239) mělo změnit. Řád německých rytířů se rozšířil po Evropě až do Pobaltí. Velmistr i přes četné cesty nemohl být všude. Navíc byl v mnoha rozhodnutích odkázan na generální kapitulu, která rovněž nemohla být svolávána pokaždé někde jinde. Pro zachování jednoty řádu a stejných pravidel pro vnitřní život řádu byly zavedeny vizitace po vzoru cisterciáckého řádu. Právo na vizitace bylo nejvýznamnějším právem velmistra. Zpravidla velmistr vysílal ve shodě s kapitulou jednoho bratra laika a jednoho kněze jako vizitátory, kteří měli dohlédnout na dodržování řádových statut. V pozdější době kontrolovali hospodaření konventu (komend) a počet bratrů v konventu, výsledky kontroly (vizitace) zapsali a poslali velmistrově a jeho kapitule.

Politika Hermanna von Salza (1210–1239) a jeho nástupců do pádu Akkonu 1291.

Hermann ze Salzy byl synem durynského ministeriála, čtvrtým velmistrem řádu, stal se zněj významný politik. Již tehdy byli němečtí rytíři vnímáni jako noví „Makabejští“, i když se nemohli rovnat, co do významu johanitům nebo templářům. Tehdy vedli s templáři spor o nošení bílého pláště se znamením kříže na něm. Význam a úspěch velmistra Hermanna ze Salzy spočíval v tom, že získal v římském králi a císaři Fridrichovi II. velkého podporovatele řádu. Fridrich II. význam řádu pro své politické plány pochopil až po překročení Alp do říše v roce 1212. Navázal na štaufskou dynastickou politiku. Král a nový velmistr se poprvé setkali v Norimberku v r. 1216. Následně 5. křížová výprava do nilské delty (1220 pád Damietty), vyznamenali se řádoví bratři i velmistr. Téhož roku se v Itálii zúčastnil císařské korunovace F.II. V letech 1220–1221 vystavil papež Honorius III. řádu 57 privilegií, mimo jiné exmepce řádu z biskupské soudní jurisdikce a bezprostřední podřízení

papeži, právo na sbírku almužen, právo na obsazování prázdných řádových kostelů. Těmito privilegii byl řád srovnán co do významu templářům a johanitům.

5. křížová výprava skončila nakonec špatně, ale odvaha a zaujetí v boji řádových bratří způsobily, že mnoho účastníků kruciáty z říše si jich všimlo a pak darovalo řádu majetky v říši (rovněž ve Francii a Anglii). Nejdůležitější byl ale důvěrný (přátelský) vztah velmistra k císaři F.II. Problém napjatého vztahu F.II. k papežství. Velmistr jako představený duchovní korporace nemohl vystupovat proti papeži. Hermann ze Salzy se snažil o smíření obou univerzálních autorit západního křesťanství. Obzvláště se o to snažil po fiasku 5. křížové výpravy. Papež tlačil na F.II. aby splnil svůj císařský slib zorganizovat další kruciátu. Císař chtěl ale prvně upevnit svou vládu v Lombardii. Řádový velmistr se zřejmě přičinil k tomu, že se císař nakonec rozhodl zorganizovat kruciátu do Palestiny.

Účastníci kruciáty (zejména z říše) se začali shromažďovat v Brindisi v srpnu 1227, kde však vypukl mor a císař F.II. vážně onemocněl. Někteří odpluli. Císař až později (červen 1228). 7. listopadu se vylodil u Akkonu. Zpočátku byl císař křesťany vítán, ale když do Palestiny dorazili papežští legáti, kteří oznámili papežskou klatbu na císařem, křesťané v Palestině se rozdělili na dva tábory (jeruzalémský patriarcha, johanité a templáři byli proti císaři). Jen malá skupinka následovala císaře. Patřili do ní rovněž velmistr a řád německých rytířů. Jelikož F.II. neměl širokou podporu, rezignoval na vojenské akce, a začal diplomaticky vyjednávat s egyptským sultánem al-Kamilem. Podle dohody, která měla platit deset let, měl křesťanům připadnout Jeruzalém s Betlémem a koridorem k Jaffě (plus další území). Muslimům byl garantován přístup k posvátným místům islámu (včetně svaté hory). F.II. směl znovu vybudovat jeruzalémské hradby.

Smlouva narazila na nesouhlas na obou stranách. Přes všeobecný odpor vstoupil F.II. v čele německých a italských oddílů a řádu německých rytířů do Jeruzaléma 17. března 1229. F. II. se nechal korunovat na jeruzalémského krále. Na radu velmistra korunovační ceremonie byla omezena na nezbytní minimum, aby se nedal záminka kritikům. Po korunovaci veřejně přečetl Hermann ze Salzy text ospravedlňující jednání císaře.

Podpora císaři se velmistrově a řádu vyplatila. Císař daroval řádu určitá území v Palestině, v Jeruzalémě starý špitál Panny Marie, dům krále Balduina na ulici Arménů u kostela sv. Tomáše poblíž Davidovy věže. Jeruzalém se stal symbolickým centrem řádu. Vztah k Jeruzalému se neodrazil jen v názvu, ale i v dějepisných dílech a rukopisných vyobrazeních. Jednostranné spojenectví řádu se štaufskou dynastií umožnilo řádu expandovat ve středomoří, v říši i v Pobaltí. Na druhou stranu vstupovali do něj převážně lidé z říše (německých oblastí).

Politika smíření mezi papežem a císařem se velmistřovi nezdařila. Zejména kvůli odporu lombardského svazu (podpora papeže), který odmítl požadavky F.II. Stejného dne (20. března 1239), kdy papež vyhlásil po druhé kletbu nad císařem, velmistr Hermann ze Salzy zemřel v Salernu. Za jeho doby řád německých rytířů se ze skromných začátku stal velmi významnou církevní institucí (duchovní rytířský řád) a rozšířil se v nevídané míře.

Po smrti velmistra Hermanna nenastoupil do čela řádu nikdo, kdo by se mohl srovnat s velmistrem v jeho politickém rozhledu a řídicích schopnostech. Řád byl do smrti F.II. (1250) a jeho syna Konráda IV. (1254) rozpolcen mezi stoupence štaufské dynastie a papežství. Později ale už tento rozpor nehrál žádnou roli.

Blízká spolupráce řádu se štaufskou dynastií způsobila, že centrum řádových aktivit leželo v oblasti středozemního moře a Palestině. Za velmistra Hermanna ze Salzy budoval řád své panství rovněž v Prusích a Livonsku. V rámci řádu jednotlivé provincie jinak vnímaly navzájem svoje problémy a výzvy, kterým museli řádoví bratři čelit. Pro německé rytíře v Pobaltí byly problémy řádových komend v Palestině velmi vzdálené (a naopak). Ve skutečnosti lze říct, že štaufsko-papežské rozpory byly záhy překryty jiným pnutím uvnitř řádu – šlo o prioritu působení řádu, jeho mise – zda v Palestině nebo v Pobaltí.

V Palestině se situace pro křesťany obecně zhoršovala. V r. 1244 byl Jeruzalém odevzdán muslimům (uplynulo 10 let dohody). Řád přišel o všechny majetky v Jeruzalémě. Hrad Montfort byl napaden v r. 1266, ale odolal. V r. 1271 už ne. Baibar, sultán egyptských mamluků, je bez většího odporu dobyl. Poslední opora křesťanů, přístavní město Akkon, padla 18. května 1291. Do jeho pádu dávali velmistři přednost Svaté zemi. Velmistr Burchard von Schwanden dokonce přestoupil do johanitského řádu, když viděl, že není v řádu velké zaujetí dobytím zpět Palestiny pro křesťany. Silnější slovo měla strana, která budoucnost řádu viděla v Pobaltí (Prusy a Livonsko).